

УДК 329.15(44:497.1)"1968"
316.323.72(497.1)
323.269.6:378.18(44)"1968"

DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2024.1.fil.147-171>

Оригинални научни рад/Original scientific paper

Примљен/Received: 29. 9. 2023.

Прихваћен/Accepted: 26. 3. 2024.

Лука ФИЛИПОВИЋ

Институт за савремену историју, Београд

filipovic.luka95@gmail.com

Између блиског и непознатог: југословенски социјалистички модел у дебатама француских комуниста након студентских побуна 1968. године

Апстракт: Текст представља резултате истраживања дебате француских комуниста о југословенском социјалистичком моделу, покренуте убрзо након суочавања руководства Савеза комуниста Југославије (СКЈ) и Комунистичке партије Француске (КПФ) са студентским побунама 1968. године. Посредством компаративне методе и историографске анализе архивских извора, овај чланак тежи научном преиспитивању наведених расправа: шта је навело француске комунисте да, у време сукоба на крајњој европској левици, покажу готово изненадно интересовање за проблеме историјског развоја југословенског социјалистичког модела и колико су француски комунисти заиста познавали еволуцију партијске политике СКЈ и друштвену стварност у Југославији?

Кључне речи: комунизам, социјализам, еврокомунизам, студентске побуне, 1968. година, Савез комуниста Југославије, Комунистичка партија Француске

*Перцепције „југословенског реформизма“ и настанак
нових подела на крајњој европској левици времена
„државе благостања“*

Аутори из различитих области друштвених и хуманистичких наука препознали су расправе француских интелектуалаца и комуниста током друге половине четрдесетих и прве половине педесетих година XX века као почетке сукоба на крајњој европској левици који ће, две деце-

није касније, означити почетак расцепа међу марксистичким партијама Европе и света. У епилогу бурних догађаја 1968. године, изван број еврокомуниста и социјалиста дефинисаће некадашњи сукоб присталица Албера Камуја (Albert Camus) и Жан-Пола Сартра (Jean-Paul Sartre) на француским универзитетима, као и постепено преливање овог сукоба у унутрашње структуре Комунистичке партије Француске, као симболичан почетак или, пак, послератни наставак „историјског спора“ оних група европских марксиста које ће тек касније бити дефинисане као „реформистичка“ или „конзервативна“ струја.¹

Сведочења савременика сукоба руководства југословенске и совјетске партије који је почео 1948. указују да се руководство француске партије нарочито истакло у критикама „југословенске јереси“, коју су тек нешто касније многи француски комунисти повезивали са „новим (реформистичким) тенденцијама“ на француској и европској левици.² Супротно очекивањима појединих југословенских комуниста, Комунистичка партија Француске није толерисала, нити занемаривала раст утицаја све бројнијих присталица реформистичке струје као што су то чинили италијански, грчки и шпански комунисти, већ је још средином педесетих година водила дисциплинске процесе и искључивала француске комунисте, за које се сумњало да деле ставове оних партија европске левнице које су постепено реформисале своје политике, или чак идеологију, као што је био случај са Комунистичком партијом Југославије.³

Дилема која ће подстаћи настанак нових подела међу некада политички утицајним партијама левнице у државама Западне Европе било је питање прихватања или одбијања идеје о универзалној примењивости

1 Gino G. Raymond, *The French Communist Party During the Fifth Republic – A Crisis Of Leadership and Ideology*, (London: Palgrave Macmillan, 2005), 40–63; Georges Lavau, "The PCF, the State and the Revolution: An Analysis of Party Policies, Communications and Popular Culture", *Communism in Italy and France*, ed. Donald Blackmer, (Princeton: Princeton University Press, 1976), 87–143; Charles A. Micaud, "Organization and Leadership of the French Communist Party", *World Politics* 1/1952, 318–355; Annie Kriegel, "The present theory of power of the French Communist Party", *Government and Opposition* 1/1967, 253–268.

2 Архив Југославије (АЈ), фонд 837, Кабинет председника Републике (КПР), I-3-a/44-59-62, I-3-a/27-96, I-3-a/110-4, Приједи Валдека Рошеа, Енрика Берлингуера, Долорес Ибарури и Сантјага Кариља.

3 АЈ, фонд 507, Централни Комитет Савеза комуниста Југославије (СКЈ), Међународне комисије, Одељење за међународне односе и везе, IX, 122/1-52-81; АЈ, СКЈ, IX, 48/I-392-426; АЈ, СКЈ, IX, 33/I-210-255; АЈ, СКЈ, IX, 33/I-712-779, Италија, Француска, Шпанија и Грчка.

совјетског, односно, бољшевичког социјалистичког модела.⁴ Док су представници конзервативне струје истицали, не само „безвременост“ вредности Лењинове редакције Марксових теза, већ и неопходност одржања блискости са државним структурама Совјетског Савеза и уверења у „историјску улогу“ совјетске партије, представници реформистичке струје држали су да је марксистичку идеологију појединих партија, покрета, па чак и локалних радничких синдиката, потребно прилагођавати историјским посебностима различитих регија и оним променама друштвене стварности које су многим европским левичарима изгледале све брже током првих деценија након Другог светског рата.⁵

До данас трају расправе историчара, социолога и политиколога покренуте питањем у којој мери су догађаји које је савремена штампа назвала „црвеним пролећем“ (*La rossa primavera*) Европе допринели настанку, али и константном проширивању економских и социјалних политика „државе благостања“ у државама Западног блока.⁶ Аутори извештаја партијских тела СКЈ проценили су да је управо нагли пораст популарности комунистичких и социјалистичких партија у Западној Европи током година послератне депресије праћен масовним демонстрацијама радничких покрета и синдиката у Италији и Француској, као и почетком грађанског рата у Грчкој, пресудно утицао да политичке и финансијске елите држава Западног блока наставе са ширењем оних *кејнзијанских* политика, претходно усвојених у Бретон-Вудсу, програмом барона Вилијама Бевериджа и Маршаловим планом, стварајући тако феномен који су италијански комунисти дефинисали као „циклус државе благостања“.⁷

4 Silvio Pons, *The rise and fall of Eurocommunism*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 45–65; Vjekoslav Mikecin, *Evrokomunizam i socijalizam*, (Zagreb: Globus, 1979), 148–221; Ernest Mandel, *From Stalinism to Eurocommunism*, (London: Verso publishing, 2016), 11–34; Philip Elliott, P. Schlesinger, “On the stratification of political knowledge: Studying Eurocommunism, an unfolding ideology“, *The Sociological Review* 1/1979, 55–81.

5 AJ, СКЈ, IX, 122/1-52-81; AJ, СКЈ, IX, 48/1-392-426; AJ, СКЈ, IX, 33/1-210-255; AJ, СКЈ, IX, 33/1-712-779, Информације о значајним ставовима КП Италије, Француске, Шпаније и Грчке.

6 Leonardo Weller, Andre Sant’Ana, *The Threat of Communism during the Cold War: A constraint to social inequality*, (New York: CEDE, 2019), 2–30; Herbert Obinger, Carina Schmitt, “Guns and butter? Regime Competition and the Welfare state during the Cold War”, *World Politics* 2/2011, 246–270; Klaus Petersen, Michele Mioni, “The Cold War and Welfare State in the Western Europe“, *International Impacts on Social Policies*, ed. F. Nullmeier, (London: Palgrave Macmillan, 2022), 43–59.

7 Феномен који ће демократски социјалисти и еврокомунисти одредити као полазну тачку идеје о превазилажењу капиталистичке стварности кумулацијом реформи

Према проценама марксистичких филозофа из Француске који су долазили у посете СФРЈ, промене друштвених структура држава Западне Европе изазване настанком политика „државе благостања“ створиле су услове за настанак нових левичарских покрета у државама Западног блока.⁸ Примера ради, закључци социолошких истраживања у Великој Британији и Сједињеним Америчким Државама указују да су политике бесплатног школства или стипендирања студената имале пресудну улогу у формирању покрета за проширивање људских права у САД, као и да су многи учесници побуне у Британији шездесетих година долазили из прве генерације за коју је стицање високог образовања постало не тако неубичајена појава.⁹ Истовремено, чланови дирекција комунистичких партија медитеранских земаља су приликом све чешћих неформалних сусрета са представницима СКЈ истицали да су их управо повећање потрошачке моћи радничке класе и политичког утицаја радничких синдиката навели да размишљају о начинима прилагођавања партијских политика актуелним интересовањима и локалним потребама новог бирачког тела.¹⁰

Када се дебата о променама партијских идеологија марксистичких партија пренела из универзитетских и уметничких кругова Западне Европе у структуре партијске бирократије највећих партија крајње европске левнице, питање учешћа у потрази за „трећим путем“ социјализма постало је нераскидиво са питањем удаљавања комунистичких партија држава Западног блока од сфере утицаја Комунистичке партије Совјетског Савеза. Након обнове сарадње комунистичких партија медитеранских

економског система и последичном еволуцијом друштвених вредности, уместо болшевичком револуцијом са циљем успостављања диктатуре пролетаријата, заснивао се на претпоставци да ће кејнзијанске мере ојачати политичку позицију партија крајње левнице и утицај радничких синдиката, који ће онда моћи да изнуде даље проширивање социјалних политика, обнављајући тако цео „циклус државе благостања“ (АЈ, СКЈ, IX, 48/I-427, припремни материјали за XII конгрес КПИ у Болоњи).

8 АЈ, КПП, I-3-a/27-18, Белешке о пријему Жан Пол Сартра код Јосипа Броза Тита, 13. 6. 1960. године; АЈ, СКЈ, IX, 30/I-327, Извештај о посети и боравку Рожеа Гародија у СФР Југославији.

9 John H. Goldthorpe and others, “The Affluent Worker and the Thesis of Embourgeoisement: Some preliminary research findings”, *Sociology* 1/1967, 11–37; Ivor Crewe, “On the Death and Resurrection of Class Voting”, *Political Studies* 1/1986, 620–638; Normam L. Rosenberg, “Everyday Culture in the 50s: Between the Lines and Beyond”, *Reviews in American History* 1/1996, 150–155; Charles S. Johnson, “American Minorities and Civil Rights in 1950”, *The Journal of Negro Education* 3/1951, 485–493.

10 АЈ, СКЈ, IX, 30/I-228-253; АЈ, СКЈ, IX, 48/I-392-426, Разговори са представницима КПИ и КПФ.

држава и југословенске партије током друге половине педесетих и прве половине шездесетих година, италијански, шпански и грчки марксисти у више наврата су поверили југословенским комунистима да СКЈ има готово две деценије предности у односу на медитеранске партије, у погледу еманципације од воље политбироа у Москви и процеса одређивања нове партијске идеологије.¹¹ Са друге стране, француска партија све до суочавања са последицама догађаја у Чехословачкој 1968. године није званично изменила партијске ставове који су критички сагледавали све социјалистичке моделе који се нису уклапали у обрасце постављене од стране совјетске партије, што се превасходно односило на Кину, Кубу и СФРЈ.¹²

Када је почетком шездесетих година дошло до нове фазе у процесу који су француска и италијанска штампа означиле као „егзодус интелектуалаца“ из француске партије, италијански комунисти су поверили представницима СКЈ процене управе италијанске партије да су „большевички зилотизам“ и „готово крсташки месијанизам у сузбијању реформистичких тенденција“ бројних француских комуниста, били последица посебности политичког положаја КПФ.¹³ Чланови партијских институција СКЈ претпоставили су да, у одсуству страха од успона популарности крајње деснице, француски крајњи левичари показују значајно мање воље за сарадњом са партијама левог центра него што је то био случај у медитеранским државама које су прошле или пролазиле кроз диктатуре крајње деснице.¹⁴ Истовремено, утицајна конкуренција на левици приморавала је француску партију да очува политички идентитет „бескомпромисно револуционарне“ партије, како би привукла гласаче који долазе из оних друштвених група које су остале на маргинама новог потрошачког друштва и радничке класе „државе благостања“ у земљама Западне Европе.¹⁵

11 АЈ, СКЈ, IX, 122/1-52-81; АЈ, СКЈ, IX, 48/1-392-426; АЈ, СКЈ, IX, 33/1-210-255; АЈ, СКЈ, IX, 33/1-712-779, Информације о значајним ставовима КП Италије, Француске, Шпаније и Грчке.

12 АЈ, СКЈ, IX, 30/1-213, Информације о неким питањима сарадње са Комунистичком партијом Француске.

13 АЈ, СКЈ, IX, 48/1-392-436, Разговори са представницима КП Италије о ситуацији у другим КП Европе.

14 АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Француска, Извештаји о сарадњи са партијама левице.

15 Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије (ДАМСПРС), Политичка архива (ПА), Савезни секретаријат за иностране послове (ССИП), Фасцикла 41, Француска 1980. године, Ф-41, Француска 1980. године, Извештаји о ставовима и активностима комуниста и социјалиста.

Анализирани извори показују да је, упркос идеолошким разликама, након формалне обнове односа СКЈ и КПФ 1957, уследио десетогодишњи период готово једноличне, непрекинуте, али и непрошириване сарадње, праћен повременим зближавањем две партије.¹⁶ Током наведених тренутака може се приметити извесна „формална срдачност“ у комуникацији југословенских и француских комуниста, која је иначе била веома оскудна у поређењу са разменом коју је СКЈ успоставио са другим комунистичким партијама Медитерана.¹⁷ Поред разлика у ставовима две најбројније комунистичке партије изван граница Источног блока, развој односа југословенских и француских комуниста био је условљен државним интересима СФРЈ и променама политичке ситуације у Француској. Аутори извештаја Одељења за међународне односе југословенске партије проценили су да је до периода наглог превазилажења пређашњих анимозитета у односима са француском партијом дошло током заједничког иступања две партије против рата у Алжиру, док је касније зближавање владе СФРЈ са администрацијом Шарла Де Гола (Charles de Gaulle) у Француској послужило као повод да француска партија обнови традицију критиковања партијске идеологије СКЈ.¹⁸

Студентске побуне у Паризу и Београду – суочавање југословенских и француских комуниста са феноменима „новог доба“

Готово истовремено формирање нових студентских покрета у великим градовима Европе и Сједињених Америчких Држава постало је повод за заостравање већ започетих сукоба комунистичких партија Западног и Источног блока.¹⁹ Примера ради, поједини италијански комунисти водили су острашћене расправе са оним француским комунистима који су бранили став руководства француске и совјетске партије

16 АЈ, СКЈ, IX, 30/I-213, Информације о неким питањима сарадње са Комунистичком партијом Француске.

17 АЈ, СКЈ, IX, 33/I-210-255, Преписка са партијским телима и представницима КП Француске; АЈ, СКЈ, IX, 122/I-52-81; АЈ, СКЈ, IX, 48/I-392-426, Информације о сарадњи са КП Италије и Шпаније.

18 АЈ, СКЈ, IX, 30/I-211, Анализа одговора дирекције КПФ на предлог о проширивању сарадње са СКЈ; АЈ, СКЈ, IX, 30/I-213, Информације о неким питањима сарадње са Комунистичком партијом Француске.

19 АЈ, СКЈ, IX, 122/I-52-81; АЈ, СКЈ, IX, 48/I-392-426; АЈ, СКЈ, IX, 33/I-210-255; АЈ, СКЈ, IX, 33/I-712-779, Информације о значајним ставовима КП Италије, Француске, Шпаније и Грчке.

да се студентске демонстрације, које су почеле у Прагу током јануара и у Варшави током марта 1968, могу посматрати као локалне манифестације сукоба присталица различитих, али и даље марксистичких идеологија.²⁰ Ипак, када су 2. маја исте године избиле велике студентске побуне на Сорбони, представници југословенске партије који су се састајали са француским комунистима у Паризу закључили су да се дирекција француске партије налази у стању „сталне несигурности и потпуног шока“.²¹ Након што су 2. јуна почеле велике студентске демонстрације у Београду, југословенски дипломатски представници у Француској проценили су да ће заједничко искуство суочавања СКЈ и КПФ са појавом нових покрета и идеологија коначно допринети зближавању две комунистичке партије.²²

Упркос сукобу француске и југословенске партије који је формално окончан само неколико недеља пре почетка великих демонстрација у Паризу, француски комунисти отворено су говорили представницима СКЈ да им често недостају чак и појмови којима би описали нове левичарске идеологије, препознате међу члановима студентског покрета.²³ Извештаји Одељења за међународне односе посебну пажњу су посветили феномену поделе студентске левице у Француској на присталице разног скупа разнородних идеологија који су означили као идеологију Нове левице и на студенте блиске ставовима и структурама КПФ.²⁴ Према сведочењима чланова дирекције италијанске партије, улични сукоби партијске омладине комунистичке партије и представника других студентских организација у Француској су за време „великих побуна 1968. године“ превазишли чак и размере насилних сукоба виђених у Италији

20 АЈ, СКЈ, IX, 48/I-392-426, Белешке о разговорима са представницима КПИ (Лонго, Галуци, Пајета).

21 Према сведочењима представника реформистичке струје француских комуниста, стању шока у коме се нашла партијска дирекција могло је допринети и сазнање да су студентске демонстрације 1968. године биле прве демонстрације у послератној историји Француској са преко милион учесника које није организовала Комунистичка партија Француске. Такође, када су демонстрације прерасле у велики штрајк државних предузећа, показало се да КПФ више није једина политичка сила у Француској која може да покрене генерални штрајк (АЈ, СКЈ, IX, 33/I-210-255, Белешке разговора са представницима КП Француске).

22 АЈ, СКЈ, IX, 30/I-215-226, Разговори југословенског конзула Биљановића са представницима КПФ.

23 АЈ, СКЈ, IX, 30/I-222, Разговори са представницима локалних одбора КПФ Милоом и Авитом.

24 АЈ, СКЈ, IX, 33/I-210-255, Информације о политичкој и друштвеној ситуацији у Француској.

током првих месеци периода који ће италијански медији касније назвати оловне године“ (*Anni di piombo*).²⁵

Извештаји агената Службе државне безбедности у Београду показују да су делови југословенске државне администрације били детаљно упућени у идеолошка уверења и активности студената и професора који су учествовали у универзитетским побунама.²⁶ Белешке излагања чланова идеолошких комисија сведоче да су републичке и савезне институције југословенске партије опширно разматрале идеолошку провенијенцију критичара партијских и државних политика, која се често разликовала колико и друштвена стварност из које су потицали стари и нови дисиденти.²⁷ Међутим, из анализираних извора може се уочити да су, почевши од 1964. године, нарочиту пажњу чланова партијских тела задужених за идеолошко усмеравање југословенског друштва привлачиле управо идеје чланова неформалне грађанске опозиције, означених блиским новим левицарским идеологијама Западног блока, али и ставовима реформистичких струја комунистичких партија Европе којима је СКЈ истовремено помагао својим међународним утицајем и финансијским средствима.²⁸ Дакле, из наведеног се може закључити да југословенске комунисте, за разлику од руководства француске партије, нису могли изненадити ни заједнички захтеви разноврсних група које су учествовале у студентским покретима, нити појава нове идеолошке конкуренције на левици, већ само брзина којом се број учесника у побунама повећавао, сукоби са полицијом и мера до које су студенти били спремни да иду у својој критици државне и партијске бирократије.²⁹

25 АЈ, СКЈ, IX, 48/I-432, Стенографске белешке разговора Стана Доланца са Антонијем Минучијем; АЈ, СКЈ, IX, 48/I-436-437, Информације о разговорима са Берлингером, Пајетом и Галуцијем.

26 Државни архив Србије (ДАС), фонд БИА, извештаји службе државне безбедности, XIII-1-8, Извештаји о ставовима, захтевима и активностима студената и професора Универзитета у Београду.

27 АЈ, СКЈ, Идеолошка комисија, II/2-b-(244-252), материјали са седница идеолошке комисије; ДАС, Комисије ЦК СК Србије, 121, 1969-1972, Комисија за активности на демократизацији друштвеног и политичког живота, 144, 1972-1974, Комисија за идејни рад и идеолошко образовање.

28 ДАС, СКС, 121-1969-1972, Прилог о симпозијуму филозофа у Врњачкој Бањи, октобар 1964. године.

29 АЈ, СКЈ, II/2-b-(244-252), материјали са седница идеолошке комисије; АЈ, СКЈ, IX, 30/I-215, Информације о разговорима Бранка Биљановића са чланом Политбироа ЦК ППФ Анријем Крацицим.

Ипак, поједини чланови студентског покрета и грађанске опозиције остали су усамљени у својим покушајима да талас побуне у СФРЈ из уских универзитетских кругова и већих урбаних центара прошире на друге делове југословенског друштва.³⁰ Извештаји службе државне безбедности сведоче да су студенти који су покушали да за учешће у побунама заинтересују раднике у фабрикама, војнике Југословенске народне армије или, пак, мештане својих родних градова, наишли на оштре осуде, а понекад и насилне реакције, како старијих генерација, тако и својих вршњака из других друштвених класа и културних окружења.³¹ Након „историјског“ обраћања Јосипа Броза Тита 9. јуна 1968, велики део студентског покрета прихватио је компромис са партијском и државном администрацијом, док белешке са седница Савеза студената Југославије показују да се број чланова студентских представничких тела блиских партији³² стално увећавао у месецима који су уследили након расцепа у студентском покрету.³³ Напослетку, мање групе студената Филозофског и Правног факултета Универзитета у Београду остале су последњи део студентског покрета који је одбијао да државним институцијама препусти руковођење обећаним процесом решавања проблема југословенског политичког и привредног система, друштвених неједнакости и корупције, као и даље одређивање идеологије студентског покрета бирократији СКЈ.³⁴

За разлику од студентских побуна у СФРЈ, студентске побуне у Француској биле су тек повод за покретање генералног штрајка и масовних демонстрација, које су се већ након неколико недеља прошириле из Париза на градове француских провинција.³⁵ Аутори извештаја Одељења

30 ДАС, БИА, XIII-3, Извештаји о дешавањима на БГ Универзитету после говора Јосипа Броза Тита.

31 ДАС, БИА, XIII-5, Информације о деловању студената и професора Универзитета у Београду.

32 Извештаји службе државне безбедности показују да је током студентских демонстрација почетком јуна 1968. године дошло до вербалних и физичких сукоба између чланова одбора Савеза студената Југославије и учесника студентског покрета, док су након говора Јосипа Броза Тита чланови Савеза студената активно радили на зближавању са оним групама студената које су означили као отворене за разговоре о компромису са партијском бирократијом СКЈ и државном администрацијом СФРЈ (ДАС, БИА, XIII-1-8).

33 АЈ, фонд 145, Савез студената Југославије, 145-14-25, материјали са седница Савеза студената Југославије, јул, август и септембар 1968. године.

34 ДАС, БИА, XIII-3, Извештаји о дешавањима на БГ Универзитету после говора Јосипа Броза Тита.

35 АЈ, СКЈ, IX, 30/I-215-226, Информације о Разговорима Биљановића са Карзинским, Милоом и Авитом.

за међународне односе проценили су да се КПФ након првих дана шока, несигурности и сукоба са појединим елементима студентског покрета, ипак придружила побунама, под притиском „прећутног императива“ солидарности на француској левици.³⁶ Француски комунисти и социјалисти су приликом сусрета са представницима југословенске партије сведочили да их је заједничко учешће у сукобу са Де Головом администрацијом приморало на ширење сарадње, али и да је отворило питање зближавања две највеће партије француске левнице са новим левичарским покретима.³⁷ Према сазнањима којима су располагала партијска тела југословенске партије у Београду, аутори бројних чланака у листовима блиским француским комунистима и социјалистима покушавали су да објасне начине на које је руководство СКЈ успело да готово потпуно интегрише, не само програм студентског покрета, већ и ставове нове идеолошке конкуренције на левици у идеолошке оквире југословенске партије.³⁸

Дипломатски представници СФРЈ у Паризу у више наврата су известили државне и партијске институције у Београду да се број публикација које су се бавиле разматрањем партијске идеологије СКЈ и социјалистичког модела СФРЈ константно повећавао током лета 1968. године.³⁹ Чланови партијских тела СКЈ проценили су да је, поред исхода студентских побуна у Београду и Загребу, нагло повећању интересовања за догађаје у Југославији могао допринети и сукоб југословенских и француских комуниста који је пратио процес дефинисања званичних ставова највећих партија крајње европске левнице о реформама у Чехословачкој.⁴⁰ Током недеља које су претходиле војној интервенцији земаља Источног блока у Чехословачкој, француски комунисти покушавали су да посредују између чехословачког и совјетског руководства, али и да организују конференцију комунистичких партија Европе за коју су италијански и југословенски комунисти проценили да има за циљ дефинисање колективне осуде реформистичких политика Дубчековог руководства чехосло-

36 АЈ, СКЈ, IX, 33/I-210-255, Информације о политичкој и друштвеној ситуацији у Француској.

37 АЈ, фонд 142, Савез социјалистичког радног народа Југославије (ССРНЈ), А-074-078, Међународна сарадња, Француска, Извештаји о сарадњи са партијама левнице.

38 АЈ, СКЈ, IX, 30/I-216, Гледања француске левнице на студентске демонстрације у СФРЈугославији.

39 ДАМСПРС, ПА, ССИП, Ф-41, Француска, 1968. година, Извештаји о ставовима и активностима Комунистичке партије Француске, Информације о писању партијске штампе КПФ.

40 АЈ, СКЈ, IX, 30/I-218, О позиву КПФ за учешће на конференцији КП Европе о Чехословачкој.

вачке партије.⁴¹ Италијански комунисти проценили су да представници реформистичке струје у француској партији користе управо све опшир-није расправе о студентским побунама и социјалистичком моделу СФРЈ како би, без нарушавања привидног јединства у партији и страха од реакције партијског руководства, изразили ставове које нису могли отворено испољавати приликом дебата европских марксиста о сукобу чехосло-вачке и совјетске партије.⁴²

*Модел за реформе партијских политика
или пример декаденције на левици?*

Док су се на француским универзитетима и улицама одвијали су-коби студената блиских КПФ и њихових колега који су припадали орга-низацијама Нове левице, чланови Одељења за међународне односе СКЈ су приметили да протестна излагања студената и појединих професо-ра у Паризу нарочиту пажњу посвећују чињеници да је Јосип Броз Тито формално подржао студентски покрет у СФРЈ.⁴³ Исти извори сведоче да су поједини аутори текстова у француским студентским листовима упо-ређивали тзв. „конзервативан и ауторитаран“ карактер, како Де Голо-ве администрације, тако и бирократске структуре КПФ са карактером југословенске државне управе и партијског руководства, оцењујући га „прогресивним и демократским“.⁴⁴ Истовремено, на адресе партијских институција СКЈ стизала су писма бројних француских комуниста који су желели да искажу подршку начину на који је југословенска партија реа-говала на студентске побуне, али и своје слагање са афирмативним ставо-вима студената о југословенским државним и партијским политикама.⁴⁵

Аутори извештаја партијских тела југословенске партије приме-тили су да незанемарљив број излагања и текстова представника рефор-мистичке струје француских комуниста нарочито наглашава тезу да су управо пређашње реформе политике југословенске партије омогућиле

41 АЈ, СКЈ, IX, 30/I-220-222, Одговор на позив КПФ да СКЈ учествује на конференцији КП Европе.

42 АЈ, СКЈ, IX, 48/I-421, Нека запажања о ставовима КП Италије поводом догађаја у Чехословачкој.

43 АЈ, СКЈ, IX, 30/I-216, Гледања француске левице на студентске демонстрације у СФР Југославији.

44 АЈ, СКЈ, IX, 30/I-228, Информације о значајним ставовима Комунистичке партије Француске; АЈ, СКЈ, IX, 30/I-230-260, Извештаји о писању партијске штампе КП Француске о СФР Југославији.

45 АЈ, СКЈ, IX, 30/I-210-255, Преписка са партијским телима и представницима КП Француске.

СКЈ да одговори на изазове новог времена, док је француска партија након бурних догађаја у Паризу доживела како опадање свог унутрашњег јединства и политичког утицаја у Француској, тако и некадашњег престижа у сфери односа партија крајње европске левице.⁴⁶ Током све срдачнијих сусрета са представницима југословенске партије, француски реформисти су све чешће истицали процене да су партијске структуре СКЈ истовремено биле довољно јаке да зауставе ширење нових левичарских покрета, али и довољно флексибилне да их интегришу у процесе развоја своје партијске идеологије.⁴⁷ Чак су и неки од чланова Одељења за међународне односе југословенске партије отворено изражавали сумњу у процене француских реформиста који су упоређивали снагу побуна и идеолошке конкуренције комунистима на левици у Француској и у СФРЈ, сматрајући да су француски комунисти ипак били одлучни да „у нашем социјалистичком развоју виде само оно што желе“.⁴⁸

Са друге стране, извештаји дипломатских представника СФРЈ у Француској показују да је значајан број професора на француским универзитетима, међу којима је било и оних који су искључени из комунистичке партије, или су је пак добровољно напустили, говорио и писао против утицаја „нових и опасних трендова“ некритичке идеализације југословенског социјалистичког модела у левичарским и студентским листовима, истичући да студентима недостаје структурално разумевање југословенског режима и познавање друштвене стварности у СФРЈ.⁴⁹ Представници конзервативне струје, који су критиковали реформисте због потраге за „жељеним супротностима“ политика француских влада и највеће опозиционе партије у субјективним перцепцијама СФРЈ, коју су означили као нови феномен на француској левици, нашли су се у истом табору француских марксиста са својим некадашњим партијским друговима, блиским руководству и конзервативној струји КПФ.⁵⁰ Током дебате

46 АЈ, СКЈ, IX, 30/I-216, Гледања француске левице на студентске демонстрације у СФР Југославији.

47 АЈ, СКЈ, IX, 30/I-215-226, Информације о Разговорима Биљановића са Карзинским, Милоом и Авитом.

48 АЈ, СКЈ, IX, 30/I-213, Информације о неким питањима сарадње са Комунистичком партијом Француске.

49 ДАМСПРС, ПА, ССИП, Ф-41, Француска, 1968. година, извештаји о гледањима у Француској на догађаје у СФРЈ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Француској.

50 АЈ, СКЈ, IX, 30/I-249, Извештаји о стању у КП Француске и њеним односима са другим партијама левице; АЈ, СКЈ, IX, 30/I-257, Неколико нових публикација о самоуправљању објављених у Француској.

француских комуниста која је уследила на страницама партијских листова, аутори извештаја партијских тела СКЈ приметили су да се представници конзервативне струје француских комуниста нису устручавали да цитирају аргументе бивших, па чак ни избачених чланова партије. Према проценама југословенских комуниста, ово су чинили како би учинили уверљивијим своје тезе о ограничениости домета свих оних упоређивања политика и идеологије југословенске и француске партије за која су оценили да садрже елементе прикривених критика ставова партијског руководства француске партије.⁵¹

Када је средином лета 1968. дошло до завршетка студентских побуна, генералног штрајка и вишемесечних демонстрација у Француској, у партијској штампи француске партије почела је дебата две струје француских комуниста о југословенском социјалистичком моделу, која ће трајати све до почетка седамдесетих година.⁵² Извештаји дипломатских представника СФРЈ у Француској показују да чак ни војна интервенција земаља Источног блока у Чехословачкој, почетком августа 1968. године, као ни последични сукоби француских комуниста, нису били догађаји који су могли успорити продукцију оних публикација француске партије које су за циљ имале да кроз истраживање прилика у СФРЈ демонстрирају потенцијалне последице дуго одлаганих реформи партијских политика КПФ.⁵³ Чланови Одељења за међународне односе и везе СКЈ пажљиво су сакупљали, преводили и анализирали чланке француских комуниста, али

51 АЈ, СКЈ, IX, 30/I-228, Информације о значајним ставовима Комунистичке партије Француске; АЈ, СКЈ, IX, 30/I-230-260, Извештаји о писању партијске штампе КП Француске о СФР Југославији.

52 Управо током разговора са представницима југословенске партије током лета 1968. године, чланови дирекције КП Италије у више наврата осврнули су се на „*неочекивано интересовање*“ у руководству КП Француске за догађаје у СФРЈ, истичући своје изненађење што су француски комунисти за једну од најважнијих тема својих дебата изабрали социјалистички модел земље „*коју су до сада веома површно познавали*“ и политике партије „*која им је до скоро била потпуно непозната*“. Међутим, треба имати у виду и комплексне односе француске и италијанске партије, које је анонимни аутор извештаја Одељења за међународне односе означио као односе „*пријатељства и конкуренције*“, као и оне изворе који указују да италијански комунисти нису покушавали да посредују између француске и југословенске партије током периода сукоба СКЈ и КПФ ни са приближно онолико ентузијазма са којим су говорили југословенским комунистима о неопходности проширивања сарадње марксистичких партија Медитерана (АЈ, СКЈ, IX, 48/I-392-426).

53 АЈ, СКЈ, IX, 30/I-249, Извештаји о стању у КП Француске и њеним односима са другим партијама левнице; АЈ, СКЈ, IX, 30/I-257, Неколико нових публикација о самоуправљању објављених у Француској.

и покушавали да систематизују и групишу ставове аутора чланака у све бројнијим листовима француске партије, чије су редакције биле блиске конзервативној или реформистичкој струји.⁵⁴

На основу извештаја партијских тела југословенске партије може се закључити да су представници реформистичке струје, окупљени око листа *Le nouvelle critique*, поставили питање да ли би се, и у којој мери, резултати истраживања еволуције југословенског социјалистичког модела могли користити као смернице приликом дефинисања нових политика француске партије.⁵⁵ Чланови редакције тог листа су још почетком 1968. упутили захтеве партијским институцијама СКЈ да им југословенска партија пружи помоћ приликом организације и финансирања њихових истраживачких посета СФРЈ.⁵⁶ Примера ради, одговорни уредник Антоан Казанова и брат искљученог члана ЦК КП Француске, објавио је неколико публикација у којима је представио своја истраживања промене односа југословенских државних и партијских институција према религији и верским организацијама. Казанова је проценио да би француски комунисти могли користити пут који су југословенска државна и партијска администрација прешле у еволуцији односа према религији од 1945. до 1968. године, препоручујући га као модел за развој толерантнијих и инклузивнијих ставова француске партије према цркви, а нарочито према утицајном „црвеном клеру“ Италије, Шпаније и француског Југа.⁵⁷

Поједини представници реформистичке струје француских комуниста чији су чланци били објављивани у најпознатијем партијском листу *L'humanité*, писали су о политикама демократизације унутрашњих структура СКЈ које су југословенски комунисти почели да дефинишу још 1964, док је нарочито интересовање француских комуниста привукла чињеница да је ЦК Савеза комуниста Србије 1968. године формирао посебну Комисију за активности на даљој демократизацији друштвеног и политичког живота.⁵⁸ Француски реформисти ишли су толико далеко,

54 АЈ, СКЈ, IX, 30/I-230-260, Извештаји о писању партијске штампе КП Француске о СФР Југославији.

55 АЈ, СКЈ, IX, 30/I-257, Неколико нових публикација о самоуправљању објављених у Француској.

56 АЈ, СКЈ, IX, 30/I-211, Анализе предлога редакције *Le nouvelle critique* да Казанова посети СФРЈ.

57 АЈ, СКЈ, IX, 30/I-212, Информације о боравку Антоана Казанове, уредника листа *Le nouvelle critique*.

58 АЈ, СКЈ, IX, 30/I-230-260, Извештаји о писању партијске штампе КП Француске о СФР Југославији.

да су историјске корене унутрашње демократизације партијских структура СКЈ тражили у дугим процесима развоја југословенског система самоуправљања, у коме су извесни колумнисти *L'humanité*-а видели један од потенцијалних узора приликом реформисања начина доношења одлука у различитим телима француске партије.⁵⁹

Чланови руководства локалних одбора француских комуниста блиски ставовима реформистичке струје, у више наврата су се поверили представницима СКЈ да процесе децентрализације, како федералног уређења СФРЈ, тако и унутрашњих структура југословенске партије, сагледавају као неизбежни пут којим ће се кретати промена положаја провинцијских одбора француске партије.⁶⁰ Такође, представници синдиката који су били под утицајем, или реформистичке струје француских комуниста или Социјалистичке партије Француске, приликом својих колективних летовања на обали Јадранског мора, говорили су о неопходности повећања утицаја „самоуправних“ синдиката на процесе доношења одлука у локалним партијским одборима, као и развоја такве сарадње између радничких синдиката и партијских институција највећих партија крајње европске левице, за какву су веровали да постоји у СФРЈ.⁶¹

Супротно ставовима великог дела реформистичке струје, многи аутори блиски конзервативној струји француских комуниста објављивали су чланке у којима је развој југословенског социјалистичког модела представљен као пример „крајње декаденције једне марксистичке партије“, док су неки чак доводили у питање да ли се, након свих реформи југословенских државних и партијских политика које су југословенски комунисти усвојили током претходних година, СКЈ уопште може сматрати

59 Током расправа о југословенском социјалистичком моделу у партијским структурама Комунистичке партије Француске, на мети критика представника конзервативне струје француских комуниста нашао се и часопис *Самоуправљање*, који је излазио у Паризу и који су издавали синдикати блиски Социјалистичкој партији Француске. Такође, велики број публикација о различитим социјалистичким праксама самоуправљања, па и о југословенској, објављивала је конфедерација синдиката CFDT (*Confédération Française Démocratique du Travail*), чији су поједини чланови дирекције и сами објавили неколико радова о југословенском самоуправљању (Данијел Шове, Едмон Мера и Алберт Детраза), и у коју је био учлањен највећи број југословенских радника у Француској (АЈ, СКЈ, IX, 30/I-257).

60 АЈ, СКЈ, IX, 30/I-216, Гледања француске левице на студентске демонстрације у СФР Југославији.

61 АЈ, СКЈ, IX, 30/I-257, Неколико нових публикација о самоуправљању објављених у Француској.

марксистичком партијом.⁶² Редакција листа *L'économie politique*, који су југословенски аналитичари проценили као један од најугицајнијих листова конзервативне струје француских комуниста, неколико пута је долазила у острашћене расправе о негативним последицама „југословенског нео-реформизма“ са писцима текстова у југословенском партијском листу *Комунист*, али и са ауторима чланака у *НИН-у*, *Телеграму* и *Политици*.⁶³ Треба истаћи да су се у југословенској штампи и партијским листовима још од прве половине шездесетих година могли уочити изразито критички ставови према политикама КПФ.⁶⁴ Ипак, анализирани извори показују да су француски комунисти почели да одговарају на критике југословенских аутора тек након првих расправа о југословенском социјалистичком моделу у унутрашњим структурама француске партије.⁶⁵ Италијански комунисти су приметили да критике партијске идеологије СКЈ у листовима блиским конзервативној струји француске партије постају нарочито оштре, управо, након што би неки од истакнутих чланова реформистичке струје француских комуниста у својим излагањима поредили интензитет режимске репресије над политичким неистомишљеницима у СФРЈ и државама Источног блока.⁶⁶

Са друге стране, извештаји партијских одељења СКЈ сведоче да су колумнисти часописа *L'économie politique*, упркос свим ранијим критикама југословенског социјалистичког модела, у фрагментима

62 АЈ, СКЈ, IX, 30/I-231, Информације о новом листу КП Француске *L'économie politique*; АЈ, СКЈ, IX, 30/I-227, Извештаји о расправама вођеним на пленуму Централног Комитета КП Француске.

63 АЈ, СКЈ, IX, 30/I-247, Анализа одговора на протест ЦК КПФ због писања југословенске штампе; АЈ, СКЈ, IX, 30/I-248, Информације о писању *НИН-а* и *Телеграма* о „афери Гароди“ и КПФ.

64 „Економска алтернатива француске левице“, *Комунист*, 17. 12. 1964; „Пут даље демократизације односа међу радничким партијама“, *Комунист*, 4. 1. 1964; „Заседања у Паризу“, *Комунист*, 17. 12. 1964; „Преговори о проширивању француске помоћи Камбоџи“, *Борба*, 6. 1. 1964; „Социјалисти и комунисти у Француској почели јавну дискусију“, *Борба*, 6. 1. 1964.

65 „Дилеме Валдека Рошеа“, *Политика*, 13. 11. 1968; „Реорганизација комунистичке левице“, *Борба*, 14. 11. 1968. Интересантно је да су листови *Политика* и *Борба* показали нарочито интересовање за Комунистичку партију Француске управо у тренутку када је, после сукоба који су пратили догађаје у Чехословачкој, дошло до кратког периода зближавања између СКЈ и КПФ, упркос томе што овај период нису обележиле посете делегација француске партије или, пак, значајнији сусрети представника Савеза комуниста Југославије и Комунистичке партије Француске (АЈ, СКЈ, IX, 30/I-210-255).

66 АЈ, СКЈ, IX, 48/I-392-436, Разговори са представницима КП Италије о ситуацији у другим КП Европе.

преносили оне текстове Едварда Кардеља⁶⁷ које су доживели као одговор на критике партијског и државног бирократизма у СФРЈ, изнетим од стране различитих чинилаца грађанске опозиције током студентских побуна 1968. године.⁶⁸ Исти извори показују да су представници конзервативне струје француске партије цитирали говоре Едварда Кардеља о „неопходности“ постојања бирократије у социјалистичком систему приликом расправа са реформистима који су критиковали бирократски ауторитаризам „црвене буржоазије“ у руководству КПФ.⁶⁹ Још током трајања демонстрација у Паризу, чланови локалних одбора француских комуниста поверили су представницима југословенске партије своје процене како ће партијски листови блиски реформистичкој струји радије прихватити оптужбе за недоследност својих наратива, него што ће пропустити прилику да аргументују своје старе претпоставке да чак и „квази-социјалистички“ систем, попут југословенског, брани идеју о неопходности очувања партијске хијерархије и не подлеже „деструктивним тенденцијама“ које се могу уочити код француских студената, социјалиста, партија Нове левице и реформиста у КПФ.⁷⁰

*Почетак истраживачких посета француских комуниста
социјалистичкој Југославији*

Анализирајући нове расправе француских комуниста о развоју југословенског социјалистичког модела, чланови руководства Комунистичке партије Италије закључили су да је СФРЈ готово идеалан пример „довољно блиске“ и истовремено „довољно непознате“ земље за већину француских левичара, па самим тим представља готово идеалан простор за „мисаоне експерименте“ сукобљених струја француских комуниста.⁷¹ Ипак, треба имати у виду и процене чланова Одељења за међународне односе СКЈ, који су претпоставили да дебате о развоју државних политика

67 АЈ, СКЈ, IX, 30/I-233, Информације о објављивању студија Е. Кардеља у часописима КП Француске.

68 АЈ, СКЈ, IX, 30/I-231, Информације о новом листу КП Француске *L'économie politique*; АЈ, СКЈ, IX, 30/I-227, Извештаји о расправама вођеним на пленуму Централног Комитета КП Француске.

69 АЈ, СКЈ, IX, 30/I-230-260, Извештаји о писању партијске штампе КП Француске о СФР Југославији.

70 АЈ, СКЈ, IX, 30/I-222, Разговори са представницима локалних одбора КПФ Милоом и Авитом; АЈ, СКЈ, IX, 30/I-215, Информације о разговорима са чланом Политбироа ЦК ППФ Анријем Кразицким.

71 АЈ, СКЈ, IX, 48/I-392-436, Разговори са представницима КП Италије о ситуацији у другим КП Европе.

и партијске идеологије у СФРЈ пружају могућност да француски комунисти изразе оне закључке до којих су дошли током суочавања са побуну у Француској. Током дебата о реформама у СФРЈ они су могли изнети своје ставове о актуелним дешавањима и политикама властите партије, а да притом избегну да дају отворене критике партијског руководства или захтеве за реформама партијских политика КПФ.⁷²

У прилог наведеним проценама сведоче и изјаве самих француских комуниста, који су након почетка побуна у Паризу саопштили југословенском конзулу Бранку Биљановићу да је расправа о прилагођавању партијских политика потребама новог времена и даље прећутно забрањена тема на седницама одбора француске партије, док су, пак, након догађаја у Чехословачкој, исти саговорници известили југословенске дипломатске представнике да се КПФ налази у стању „незваничног расцепа“.⁷³ Током припрема за своју посету СФРЈ 1969. године, познати француски филозоф, а нешто касније и искључени члан ЦК КП Француске, Роже Гароди (Roger Garaudy),⁷⁴ сведочио је да се његово интересовање за развој југословенског социјалистичког модела нарочито увећало током „периода несигурности и превирања“ у КПФ, који је уследио након великих побуна у Паризу крајем пролећа, а кулминирао током суочавања француских комуниста са последицама војне интервенције земаља Источног блока у Чехословачкој, крајем лета 1968. године.⁷⁵

Извештаји партијских тела СКЈ сведоче да се дебата француских комуниста о југословенском социјалистичком моделу, убрзо након првих дана августа 1968, нашла на маргинама отвореног сукоба конзервативне и реформистичке струје француских комуниста, односно, „француске

72 АЈ, СКЈ, IX, 30/I-228, Информације о значајним ставовима Комунистичке партије Француске.

73 АЈ, СКЈ, IX, 30/I-215-226, Извештаји о разговорима конзула Б. Биљановића са представницима КПФ.

74 Током свог готово стогодишњег живота Роже Гароди прешао је дуг и комплексан пут, од више пута одликованог учесника покрета отпора и једног од најпознатијих европских филозофа седме и осме деценије XX века, до аутора осуђеног због порицања холокауста, од човека блиског Сартру и Камију, до личног пријатеља М. Гадафија, и од утицајног члана ПБ ЦК КПФ, до најрадикалнијег критичара идеологије француских комуниста. Током свог бурног живота четири пута је променио религијску уверења, да би, након што је постао централна личност католичко-социјалистичких покрета у Француској, шокирао јавност прихвативши ислам (М. Prazan, A. Minard, *Roger Garaudy, itinéraire d'une négation*, (Paris: Calmann-Lévy, 2007)).

75 АЈ, СКЈ, IX, 30/I-235, О жељи члана ПБ ЦК КПФ Рожеа Гародија да посети СФРЈ Југославију.

позорнице“ оних догађаја који ће касније постати познати као „велики расцеп“ на европској крајњој левици, за чији је повод послужила расправа о одговорности совјетске партије за догађаје у Чехословачкој.⁷⁶ Анализирани извори указују да су притисци јавности и других политичких партија на комунисте у Западној Европи, сукоби са партијама држава Источног блока, као и процеси суочавања са обновљеним таласима побуна и новим друштвеним феноменима, могли имати утицаја на одлуку већине руководства будућих еврокомунистичких партија да крајем 1968. започну промене својих партијских идеологија. Док су италијански комунисти најавили одржавање „историјског“ XII Конгреса у Болоњи, управа шпанске партије у емиграцији започела је сукоб са совјетском партијом, док се унутрашња грчка партија и формално одвојила од партијског руководства у иностранству, блиског партијама Источног блока.⁷⁷ Истовремено, дирекција КПФ покушавала је да спречи тенденције сукоба реформистичке и конзервативне струје да изазову расцеп у партији формалним усвајањем *Манифеста о социјализму и демократији* у децембру 1968. године.⁷⁸

Југословенски и италијански комунисти проценили су да компромисно дефинисане тезе *Манифеста* нису успеле ни да задовоље тежње реформиста, ни да ублаже реакције конзервативаца, али да је симболично усвајање смерница даљег развоја партијских политика подстакло реформисте да без страха од последица опширно разматрају промене партијске идеологије у извесној, али далекој будућности.⁷⁹ Аутори извештаја Одељења за међународне односе претпоставили су да је усвајање *Манифеста о социјализму и демократији* могло имати утицаја на значајно повећање броја француских комуниста који су се крајем 1968. и током 1969. године обраћали партијским институцијама СКЈ са захтевима да им се пружи финансијска помоћ у циљу реализације истраживачких посета СФРЈ.⁸⁰ Белешке излагања чланова партијских идеолошких комисија

76 АЈ, СКЈ, IX, 30/I-230-260, Извештаји о писању партијске штампе КП Француске о СФР Југославији.

77 АЈ, СКЈ, IX, 122/I-52-81; АЈ, СКЈ, IX, 48/I-392-426; АЈ, СКЈ, IX, 33/I-210-255; АЈ, СКЈ, IX, 33/I-712-779, Информације о значајним ставовима КП Италије, Француске, Шпаније и Грчке.

78 АЈ, СКЈ, IX, 30/I-227, Одлуке пленума Централног Комитета Комунистичке партије Француске.

79 АЈ, СКЈ, IX, 48/I-426-513, Извештаји о значајним ставовима Комунистичке партије Италије.

80 АЈ, СКЈ, IX, 30/I-213, Информације о неким питањима сарадње са Комунистичком партијом Француске.

сведоче да су многи француски комунисти, учесници у државним програмима финансирања истраживачких посета, касније објавили новинске чланке, научне радове, расправе и књиге, у којима су износили врло афирмативне оцене различитих аспеката југословенског друштва, културе, али и државних и партијских политика.⁸¹

Поред чланова редакција и писаца текстова у листовима КПФ, у истраживачке посете СФРЈ долазили су и француски филозофи и социолози блиски другим партијама и покретима марксистичких идеологија, као и бројни социјалисти и чланови руководстава француских радничких синдиката.⁸² Истраживачке посете француских левичара Југославији трајале су све до краја седамдесетих, а у случају француских комуниста, све до половине осамдесетих година, односно, до расцепа социјалистичко-комунистичке коалиције у Митерановој првој влади (1981–1988) и почетка неолибералних економских реформи у Француској. Француски левичари и даље су водили опширне дискусије о југословенском социјалистичком моделу, али су се француски комунисти повукли из расправа о партијским и државним политикама „довољно блиске а довољно непознате земље“.⁸³ Већ након што је ново Маршеово руководство КПФ почетком седамдесетих година покренуло процесе промене партијске идеологије, дошло је до наставка већ започетог зближавања француске партије са СКЈ, што је допринело формирању трајног и углавном афирмативног партијског наратива о историјској еволуцији идеологије југословенских комуниста и њеној улози у формирању нових, еврокомунистичких идеја и политика марксистичких партија Западне Европе.⁸⁴

Расправе француских комуниста о југословенском социјалистичком моделу које су испуњавале странице партијске штампе КПФ током бурних догађаја 1968. и даље остају недовољно истражено поглавље у развоју односа француских и југословенских марксиста, као и у историји процеса идејне и идеолошке размене између СФРЈ и земаља Медитера-

81 ДАС, СКС, 121-1968-1972, Комисија за активност на даљој демократизацији друштвено политичког живота; АЈ, СКЈ, Идеолошка комисија, П/2-b-(244-252), Материјали са седница идеолошке комисије ЦК СКЈ.

82 АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Француска, Извештаји о сарадњи са партијама левице; АЈ, СКЈ, IX, 30/I-230, Информације о молби ЦК КПФ да се пружи помоћ новинару *L'humanité*-а Алену Горену; АЈ, СКЈ, IX, 30/I-236, О међународном колоквијуму о развоју, извештаји о Рожеу Гародију.

83 АЈ, СКЈ, IX, 30/I-313-367, Извештаји о значајним ставовима и развоју сарадње са КП Француске.

84 АЈ, СКЈ, IX, 30/I-251, Информације о новом ставу КП Француске о писању њене штампе о СФРЈ.

на. Случај француских комуниста погодан је за упоређивање различитих ставова њихових марксиста о југословенском социјалистичком моделу, јер је у француској партији постојала утицајна струја блиска ставовима совјетске партије која је инсистирала на критици свих комунистичких партија које су одустале од прилагођавања принципа большевичког социјалистичког модела локалним историјским и друштвеним посебностима. Са друге стране, документација партијских тела СКЈ показује да су, управо током студентских демонстрација и великих дебата европске левице о догађајима у Чехословачкој, расправе о југословенском социјалистичком моделу постале пратећа појава сукоба „конзервативних“ и „реформистичких“ левичара у Француској и другим земљама Западне Европе. Ипак, на основу анализираних извора може се закључити да дискусије о државној политици СФРЈ и партијској идеологији СКЈ нигде нису биле тако острашћене и опширне као у партијским листовима КПФ. Узроке овоме треба тражити у чињеници да је КПФ била једина партија будућег еврокомунистичког блока која још није имала развијену сарадњу са југословенском партијом и чији су чланови кроз дебате о југословенском социјалистичком моделу прикривено подржавали или критиковали све отвореније захтеве реформистичке струје да најбројнија комунистичка партија Западног блока коначно започне процесе реформи политичке праксе и промене партијске идеологије.

Резиме

Расправе француских комуниста о југословенском социјалистичком моделу почеле су током и непосредно након студентских демонстрација у Француској и СФРЈ 1968. године. У партијским листовима Комунистичке партије Француске ове дебате настављене су нередовно и у реторички нешто блажој форми, чак и након војне интервенције у Чехословачкој која је окупирала пажњу комунистичких партија Европе током јесени исте године, приморавши француску партију да усвоји *Манифест о социјализму и демократији*. Догађај који је касније означен као почетак реформи партијске идеологије француске партије отворио је пут реализацији истраживачких посета француских комуниста Југославији које су трајале све до средине осамдесетих година, иако је партија после почетка еврокомунистичких реформи усвојила нове званичне ставове о државним политикама СФРЈ и идеологији СКЈ. Анализирани извори сведоче у прилог проценама појединих савременика, југословенских и италијанских комуниста, који су претпоставили да представници рефор-

мистичке струје француске партије користе расправе о југословенском социјалистичком моделу како би прикривено критиковали политику своје партијске дирекције, блиску ставовима совјетске партије и како би предлагали партијске реформе сличне променама које су спровођене у СФРЈ у периоду 1964–1972. Са друге стране, представници конзервативне струје француских комуниста истицали су властите перцепције проблема југословенског друштва и примере унутрашњих сукоба југословенских комуниста, као и партије са грађанском опозицијом, како би на тај начин упозоравали на потенцијалне последице напуштања принципа бољшевичког социјалистичког модела. Ипак, чак су и конзервативни француски комунисти користили поједине ставове руководства југословенске партије, попут Кардељеве „одбране бирократије“, како би оправдали политику руководства француске партије тезом да су поједине „бољшевичке“ мере неопходне, чак и у случају „декадентних“ социјалистичких модела, попут југословенског.

Sources and Literature

- Arhiv Jugoslavije: Fond 142, Savez socijalističkog radnog naroda Jugoslavije (SS-RNJ); Fond 145, Savez studenata Jugoslavije; Fond 507, CK Saveza komunista Jugoslavije, Međunarodne komisije, Odeljenje za međunarodne odnose i veze: Francuska, Italija, Španija, Grčka; Fond 837, Kabinet predsednika Republike
- Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije. Politička arhiva
- Državni arhiv Srbije: Fond BIA; Fond CK Saveza komunista Srbije, Ideološke komisije

- Crewe, Ivor. "On the Death and Resurrection of Class Voting". *Political Studies* 1/1986, 620–638.
- Elliott, Philip. "On the stratification of political knowledge: Studying Eurocommunism, an unfolding ideology". *The Sociological Review* 1/1979, 55–81.
- Goldthorpe John H. and others. "The Affluent Worker and the Thesis of Embourgeoisement: Some preliminary research findings". *Sociology* 1/1967, 11–37.
- Johnson, Charles S. "American Minorities and Civil Rights in 1950". *The Journal of Negro Education* 3/1951, 485–493.
- Kriegel, Annie. "The present theory of power of the French Communist Party". *Government and Opposition* 1/1967, 253–268.
- Lavau, Georges. "The PCF, the State and the Revolution: An Analysis of Party Policies, Communications and Popular Culture". *Communism in Italy and France*, ed. Donald Blackmer, 87–143. Princeton: Princeton University Press, 1976.

- Mandel, Ernest. *From Stalinism to Eurocommunism*. London: Verso publishing, 2016.
- Micaud, Charles A. "Organization and Leadership of the French Communist Party". *World Politics* 1/1952, 318–355.
- Mikecin, Vjekoslav. *Evrokomunizam i socijalizam*. Zagreb: Globus, 1979.
- Petersen Klaus, Michele Mioni. "The Cold War and Welfare State in the Western Europe". *International Impacts on Social Policies*, ed. by F. Nullmeier, 43–59. London: Palgrave Macmillan, 2022.
- Pons, Silvio. *The rise and fall of Eurocommunism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Prazan, M., A. Minard. *Roger Garaudy, itinéraire d'une negation*. Paris: Calmann-Lévy, 2007.
- Raymond, Gino G. *The French Communist Party During the Fifth Republic – A Crisis Of Leadership and Ideology*. London: Palgrave Macmillan, 2005.
- Rosenberg, Normal L. "Everyday Culture in the 50s: Between the Lines and Beyond". *Reviews in American History* 1/1996, 150–155.
- Weller Leonardo, Andre Sant'Ana. *The Threat of Communism during the Cold War: A constraint to social inequality*. New York: CEDE, 2019.

- *Borba*
- *Komunist*
- *Politika*

SUMMARY

Luka Filipović

BETWEEN THE FAMILIAR AND THE UNKNOWN: THE YUGOSLAV
SOCIALIST MODEL IN FRENCH COMMUNIST DEBATES
AFTER THE STUDENT PROTESTS OF 1968

Abstract: The paper analyses the debate among French communists over the Yugoslav socialist model, both before and after the confrontation between the leaderships of the League of Communists of Yugoslavia (SKJ) and the Communist Party of France (KPF) during the 1968 student uprisings. Employing a comparative methods and historiographical research of archival sources, the article attempts to critically reconsider these issues. It investigates the sudden spike of interest among French communists in the historical evolution of the Yugoslav socialist model amidst the dispute within Europe's extreme left. It also explores the level of understanding among French communists about the evolution of SKJ party politics and Yugoslav sociopolitical reality.

Keywords: Communism, Socialism, Eurocommunism, Student rebellions, 1968, League of Communists of Yugoslavia, French Communist Party

French communists began discussing the Yugoslav socialist model during and immediately following the 1968 student protests in France and SFRY. These debates continued irregularly and in a rhetorically somewhat milder form in the party papers of the Communist Party of France, even after the military intervention in Czechoslovakia, which occupied the attention of the communist parties of Europe in the autumn of the same year, forcing the French party to adopt the Manifesto on Socialism and Democracy. The event, denoted as the onset of ideological reform within the French Communist Party, facilitated research visits by French communists to the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY) until the mid-1980s. This persisted despite the party's adoption of revised official stances on SFRY's state policies and ideology amid the advent of Eurocommunist reforms. The analyzed sources support the assessments of certain contemporaries, Yugoslav and Italian communists, who assumed that representatives of the reformist stream of the French party used discussions about the Yugoslav socialist model to covertly criticize the poli-

cy of their party directorate, which was similar to the views of the Soviet party, and to propose party reforms similar to the changes implemented in SFRY from 1964 to 1972. Representatives of the conservative faction within French communism underscored their interpretations of Yugoslav societal issues and instances of internal strife between Yugoslav communists and civilian opposition. Their aim was to caution against the ramifications of deviating from the fundamental principles of the Bolshevik socialist model. Despite this stance, conservative French communists invoked specific positions within the Yugoslav party leadership, like Kardelj's advocacy for bureaucracy, to rationalize their party's policies. They argued that certain "Bolshevik" measures remain essential, even within a purportedly "decadent" socialist model such as Yugoslavia's.